

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ: ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*І.М. Колесніченко, к.е.н.,
Харківський державний економічний університет*

Перехідний (трансформаційний) період – це особливий період в еволюції суспільства, протягом якого реформується або руйнується стара та створюється нова система господарювання, відбувається наповнення структурних елементів економічної системи і економічних відносин новим змістом. Тоді перехід від планової до сучасної ринкової системи, який відбувається в Україні, пов'язаний з послідовним посиленням в ній елементів сучасного ринкового господарства і послабленням елементів адміністративно-командної системи, їх своєрідним тимчасовим співіснуванням.

Такий перехід і його тривалість, як відомо, в різних країнах мають як загальні тенденції, так і власні особливості. Останні залежать від історичних умов перетворень, співвідношення соціально-політичних сил, домінуючих економічних уявлень та інших факторів. Ці особливості знаходять своє відображення у ступені радикалізації і виборі методів перетворень, їх швидкості і виборі варіантів стабілізаційної політики, у характері впровадження грошово-кредитної, структурної, податкової та інших форм політики держави, тобто у національних моделях переходу до ринкової економіки. Спробуємо визначити особливості української моделі переходу, вказуючи загальні трансформаційні проблеми та їх специфічні національні прояви.

Так, невдачі, які зазнала Україна на початку трансформаційного періоду, певною мірою пов'язані зі складними стартовими умовами реформ, масштабами економічних дисбалансів і глибиною трансформаційної кризи. Для України, як і для більшості пострадянських держав, у цей час були притаманні: значний спад виробництва та зниження життєвого рівня населення, а також наслідки адміністративно-командної системи, зношування виробничих фондів, ірраціональна виробнича структура, високий ступінь інтегрованості у радянський господарчий комплекс, болісний розрив господарських зв'язків з іншими країнами колишнього СРСР та стрибок цін на імпортовані енергоносії. Крім того, слід враховувати значну питому вагу галузей в економічній структурі України, які вимагали постійної підтримки держави і слабо піддавалися реформуванню: вугільна, горнорудна, космічна тощо. На економічну ситуацію в країні також впливали і суб'єктивні прорахунки уряду, які мали місце при визначенні пріоритетів державної економічної політики, та непослідовність і суперечливість процесів формування нових економічних відносин, які відбивали ситуацію гострого політичного протистояння в країні.

Значний спад виробництва та звуження інших складових сукупної пропозиції, що мали місце в Україні в умовах трансформації форм власності та ринкових перетворень, – одна із закономірностей перехідного періоду, що об'єктивно обумовлена суттєвим обмеженням сукупного попиту та змінами його структури. Останнє пов'язано, насамперед, із дестабілізуючим розвитком інфляційних процесів та збереженням розбалансованості бюджету.

Протягом 1993-1999 рр. в Україні спостерігався постійний спад ВВП та його основних складових при одночасному зростанні споживчих цін, що підтверджується динамікою номінальних та реальних макропоказників розвитку економіки України.

В Україні майже за десятирічний період ринкової трансформації мали місце певні якісні зрушення. До них слід віднести досягнення реформаторів, які дозволили аналізувати розвиток української економіки за останні роки у рамках ринкових постулатів: встановлення і розбудову державності, створення інститутів ринкової інфраструктури та “розумового” потенціалу, лібералізацію економіки, макроекономічну стабілізацію, зміну характеру споживчого ринку, утворення початкових умов для приватнопідприємницької діяльності тощо. Після тривалого щорічного спаду валових інвестицій намітилася тенденція до їх зростання. В окремих складових поліпшились умови зовнішньоекономічної діяльності та інтеграції вітчизняної економіки у світовий простір. Забезпечено більш сприятливий валютний режим і врівноважений обмінний курс (порівняно з 1996-1997 рр., коли обмінний курс був надмірно ревальвований). Почався процес переорієнтації грошових потоків у реальний сектор економіки, насамперед, внаслідок ліквідації фінансової піраміди ОВДП і збільшення довіри населення до банківської системи. Спостерігається деяке зростання рівня монетизації економіки в умовах утримання помірних середньорічних темпів інфляції. Зменшується рівень бартеризації економіки та негрошових форм розрахунків. Закладено основи багатокладної економіки, здійснюються процеси розширення корпоративного та приватного секторів економіки. Посилюються процеси дерегуляції економічної діяльності у сфері малого бізнесу. Створено умови для активізації особистої ініціативи громадян, відбувається становлення класу підприємців, які формують основи майбутнього добробуту нації. Поступово реалізуються процеси адаптації підприємств до функціонування в перехідних умовах, і на цій основі відбувається просування в напрямі забезпечення ринкового збалансування попиту і пропозиції на макрорівні.

Водночас в економіці України залишаються негативні тенденції, пов'язані, насамперед, зі структурними деформаціями в напрямі збереження сировинної спрямованості та витратного характеру виробництва при зниженні його технологічної озброєності та частки наукоємних галузей. Не вирішені основні завдання у сфері соціальної політики: за роки реформування реальні грошові доходи населення скорочувалися більш високими темпами, ніж виробництво товарів і послуг. Так, за 1991-1999 рр. в реальному вимірі

грошові доходи населення знизились у 3,6 рази, а середньорічна заробітна плата – у 3,3 рази. За міжнародними нормами, в Україні офіційно визнане таке негативне соціальне явище як бідність (на рівні 28-30 % від загальної чисельності населення). На сьогоднішній день зростання бідності не призупинено, хоча за урядовими програмними документами передбачалася побудова соціальноорієнтованої економіки, що мала забезпечити достатній рівень соціального захисту. Однак позитивні зрушення у структурі економіки та соціальній сфері можливі лише за умов стабільного економічного зростання. В останні роки український уряд зіткнувся з малоприємною реальністю: реформи продовжуються, але поворот до економічного зростання запізнюється, переваги ринкової економіки у сфері ефективності не можуть проявитися за умов тривалого спаду виробництва.

Таким чином, попередні підсумки трансформаційних перетворень в Україні свідчать, що перехід від планової до ринкової економіки в Україні ще далеко не скінчився і завдання його поки що не вирішені. Сучасна економічна ситуація змушує більш критично ставитись до можливості орієнтації тільки на досвід реформування інших країн з перехідною економікою як засобу передбачення розвитку подій у вітчизняній економіці.

Варто розрізняти два основні типи ринкових реформ. Це *реформи*, які успішно проведені у Західній Німеччині, Японії, нових індустріальних країнах Азії і Чилі. Спроби провести аналогічні реформи мали місце і в інших країнах. Характерною рисою ринкових реформ цього типу є те, що до моменту їхнього початку в зазначених країнах вже існувала ринкова економіка, клас підприємців, а також більш-менш розвинута ринкова інфраструктура. У той же час ринковий механізм був обмежений надмірним і недостатньо ефективним державним сектором і пануванням командно-адміністративних методів управління господарством.

Принципово інший тип ринкових реформ здійснюється нині в постсоціалістичних країнах. Він пов'язаний з неринковим стартовим характером їх економіки. У цих країнах склалася система державно-бюрократичного капіталізму з притаманною їй адміністративно-командною, планово-розподільною підсистемою управління господарством. Тут була відсутня (чи відігравала незначну роль) приватна власність, товарно-грошові відносини носили формальний характер, не було інфраструктури ринку. Економіка цих країн була мілітаризована. Відсутність класу підприємців сформувала у більшості господарських керівників і найманих робітників антиринковий менталітет, звичку підкорятися державі, бездумно виконувати її вимоги, очікувати від неї задоволення своїх матеріальних і соціальних потреб. Інакше кажучи, ринкові реформи у цих країнах починаються практично з нуля.

Зрозуміло, що з огляду на зазначені причини для України виключно гострий характер мають глибинні суперечності між ринковими перетвореннями, економічною спадщиною планової економічної системи та багатовіковими національними традиціями. У зв'язку з цим перед економічною політикою постає вибір між *однобічним* підходом до

закономірних тенденцій розвитку та *всебічним* підходом, який враховує реальну складність і суперечливість сучасної змішаної економіки. Розглянемо можливі перспективи розвитку у разі їх реалізації в Україні.

Реалізація першого підходу може привести до створення неефективної економічної моделі. Так, однобічна орієнтація тільки на ринок формуватиме модель економіки з відверто вираженим ліберально-радикальним підходом. У випадку її реалізації можливі такі наслідки: різка диференціація положення громадян, жорстка конкуренція і, при тенденції до повної відкритості економіки, перетворення України у сировинний додаток інших держав. З іншого боку, неминучим наслідком *абсолютизації і спрощеного розуміння соціальної орієнтації* може стати пригнічення підприємницького потенціалу і, як наслідок, ринкового господарства, перебільшення ролі державного регулювання через соціальну сферу. Ще більш явними можуть бути наслідки *однобічної орієнтації на свідоме жорстке регулювання усієї економіки*. У цьому випадку стане неминучим підірив основ ринкового підприємництва, пригнічення ринкових тенденцій, певне відкочування в реформуванні економіки.

Реальною альтернативою вищенаведеним підходам, на наш погляд, може бути *врахування складностей і протиріч перехідної економіки*.

Отже спробуємо визначити основні параметри національної моделі економіки, яка тільки формується в Україні. Як відомо, трансформування планової економіки у ринкову включає стратегію і тактику. *Стратегія* – визначення мети, тобто основних параметрів економічної системи, яка створюється. *Тактика* – сукупність способів переходу від існуючої економічної системи до нової. Тобто процес трансформації потребує чітких уявлень про те, яку економіку буде держава і яким чином. Отримати уявлення про це можна шляхом визначення її базових ознак: форм власності, які домінують, та відповідних їм секторів економіки, співвідношення між державними та ринковими важелями управління господарством, рівні економічної та соціальної ефективності суспільного виробництва тощо.

Мета перехідного періоду, який відбувається в нашій країні, визначена Президентом України як *“регульована державою, соціально орієнтована ринкова економіка”*. Україна вже здійснила свій стратегічний вибір, відображений у статті 1 Конституції, де говориться, що вона є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Економічною основою такої держави є змішана економічна система, яка функціонує на ринкових засадах. Тобто у майбутньому українському типі економічної системи ключовими виступають два взаємодоповнюючі параметри – *змішана економіка і соціальна орієнтація*. Але такий вибір існує лише як *“горизонт”*, до якого потрібно наблизитися. Реалії сучасної життєвої практики часом не тільки не відповідають, але в багатьох випадках навіть протилежать йому. Важливою умовою розвитку ринкової орієнтації української економіки, як було визначено в доповіді Президента України Л. Кучми на економічній нараді в листопаді 2000 р., є різке зниження соціальної

ціни ринкових реформ. Тому слід чітко розрізняти вибір як мету і як об'єктивну реальність.

З точки зору економічного змісту, соціальне ринкове господарство сьогодні – це лише різновид, модель змішаної економіки, тоді як *основні риси соціальноорієнтованої змішаної економіки* можуть бути визначені так:

- це економіка, яка розвивається на базі розвинутої ринкової системи відносин у поєднанні з послідовним усвідомленим регулюванням економіки. Саме таке поєднання в змозі забезпечити її поступовий розвиток і соціальну орієнтацію;
- це економіка підприємницького типу, яка зорієнтована на активну діяльність у всіх сферах економіки і спрямована на формування сучасної технологічної бази народного господарства постіндустріального типу;
- це соціальна орієнтація економіки, яка припускає забезпечення соціальної усталеності становища громадян у поєднанні з їх соціальною відповідальністю за зростання ефективності;
- послідовне формування постіндустріального технологічного типу економіки, враховуючи наявність необхідних природних ресурсів, потенціал науки і освіти та національні традиції.

Під *соціальною ринковою економікою* розуміють досить конкретний тип господарчої системи, який виник і сформувався у післявоєнні десятиріччя в індустріальних країнах, головним чином у Західній Європі. Він, як відомо, відрізняється виключно високим рівнем соціального і економічного добробуту громадян. Ці країни називають себе соціальними державами і реалізують соціальну політику не тільки на національному, але і на наднаціональному рівні – в рамках Європейського союзу. Отже, соціальна ринкова економіка як особливий тип господарчої системи характеризується не просто високим рівнем добробуту населення. Її відрізняє *комплекс соціально-економічних інститутів, які направляють функціонування усіх елементів цієї системи на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя.*

Список літератури

1. Конституція України. – К.: Право, 1996. – 64 с.
2. Украина: вступление в XXI столетие. Стратегия экономического и социального развития на 2000-2004 годы. Послание Президента Верховной Раде. 2000 год // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 34.
3. Богиня Д., Волынский Г. Государственное регулирование переходных процессов // Экономика Украины. – 1999. – № 5.
4. Куцин М.А., Зенковський В.Ф. Початки перехідної економіки. Т. 1. Від плану – до ринку. – Харків: Прапор, 2000. – 584 с.
5. Стратегія економічного розвитку України: Наук. збірник. – Вип. 2-3 / Відп. ред. О.П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
6. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). Інститут економічного прогнозування / За ред. академіка НАН України В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
7. Україна в перехідному періоді. Досвід і стратегія. – К.: Альтерпрес, 2000. – 214 с.